Samenvatting van de cursus C.3.2. Inleiding tot de duidingsleer (1981-1982)

Algemeen:

Deze cursus onderzoekt hoe de mens de werkelijkheid kent, betekenis verleent en communiceert via tekens, symbolen en modellen. Oorspronkelijk ontstaan als een hermeneutische hulpwetenschap voor de uitleg van religieuze en juridische teksten, werd de duidingsleer door denkers als Schleiermacher, Dilthey en Peirce uitgebouwd tot een brede epistemologie en de kernmethode van de geesteswetenschappen.

Uitgaande van de intentionele bewustzijnsstructuur (Subject – Teken – Object) analyseert de cursus hoe waarneming en begripsvorming samenkomen in interpretatie, hoe tekens functioneren op syntactisch, semantisch en pragmatisch niveau, en hoe wetenschappelijke modellen via isomorfisme de werkelijkheid structureren. Daarnaast verkent de tekst het verschijnsel van veelduidigheid - waarbij één materieel object vanuit diverse formele perspectieven kan geduid worden - alsook de oorzaken waardoor eeng gegeven niet te duiden is (zoals natuurkundige onzekerheid of psychologische verdringing) en de criteria waarmee de mens tot verduidelijking en kentheoretische zekerheid komt

Samenvatting:

1: Historische ontwikkeling en grondstructuur van het duiden

Het Nederlandse woord duiden kent een Germaanse oorsprong (dieden of duden, afgeleid van theudho, wat 'volk' betekent) en verwees oorspronkelijk naar het "voor het volk begrijpelijk maken" van zaken. Het begrip hermeneutiek is afgeleid van het Griekse hermeneutikè technè en duidde aanvankelijk op de kunst van het vertolken, toelichten en uitspreken van gedachten. Waar de hermeneutiek van oudsher een hulpwetenschap was voor theologen en juristen bij de interpretatie van Bijbel- en wetteksten, transformeerde F.D. Schleiermacher het vak tot een volwaardige epistemologie of kennisleer waarin kennen wezenlijk wordt opgevat als inleving en duiding. Later verhief W. Dilthey de hermeneutiek tot de specifieke methode van de geesteswetenschappen, terwijl C.S. Peirce de mens typt als een 'interpretant' of duider.

De kentheoretische grondstructuur van het duiden steunt op de bewustzijnsopvatting van Husserl, Brentano en Bolzano, waarin het menselijk bewustzijn gekenmerkt wordt door *intentio* of gerichtheid. In het duidingsproces ontmoet een bewust subject een object via een daaraan toegevoegd teken: Subject – Teken – Object.

Dit teken kan mentaal (een begrip of voorstelling), linguïstisch (gesproken of geschreven taal) of symbolisch van aard zijn.

In de kennisleer onderscheidt de cursus drie fundamentele wijzen van benadering van de werkelijkheid:

- *Perceptionisme:* beweert dat ons bewustzijn via onmiddellijke aanschouwing of intuïtie direct contact heeft met de werkelijkheid.
- *Conceptionisme:* stelt dat ons besef van de werkelijkheid indirect is en subjectief geconstrueerd wordt door ons eigen begripsvermogen.
- *Interpretationisme**:*** stelt dat ons bewustzijn pendelt tussen waarneming en begrip; de interpretatie omvat zowel de perceptie van het waargenomen (denk)teken als de conceptie ervan.

2: Tekentheorie, typologie en taalfilosofie

In de tekentheorie staan twee grote tradities centraal: de semiologie van F. de Saussure en de semiotiek van C.S. Peirce. De Saussure ziet taal als een sociaal tekensysteem en maakt een strikt onderscheid tussen *langue* (het sociale taalsysteem) en *parole* (het individuele spreken). Peirce benadert het teken daarentegen filosofisch en realistisch: het teken vormt het kenmiddel waarmee de keninhoud van de dingen in de waarneming tevoorschijn komt.

C.W. Morris verdeelt de tekentheorie in drie fundamentele dimensies:

1- Syntactische dimensie: onderzoekt de onderlinge betrekkingen tussen tekens binnen een formeel tekensysteem of code.

2- Semantische dimensie: bestudeert de relatie tussen het teken (*signifiant*) en de betekenis (*signifié*). Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen *zin* (intensionele keninhoud) en *beduiding* (extensionele verwijzing naar objecten). De semasiologie ordening toont hoe woorden door analogie eigen, overdrachtelijke, metaforische of metonymische betekenissen krijgen.

3- Pragmatische dimensie: richt zich op de effectieve werking en het feitelijk gebruik van tekens door mensen in communicatie, retoriek, taaldaden (*performatieve uitspraken*) en maatschappelijke beïnvloeding.

Wat betreft de tekentypologie onderscheidt Peirce drie typen tekens:

- *Iconische tekens:* berusten op een objectieve, feitelijke gelijkenis (zoals een landkaart of afbeelding).
- *Indicatieve tekens:* steunen op fysieke of causale aanpaling (zoals een wegwijzer of koorts als symptoom).
- *Symbolische tekens*: duiden een zaak aan op grond van een conventionele afspraak onder duiders (zoals woorden of getallen).

De symbooltheorie maakt hierbij een cruciaal onderscheid tussen afgesproken wetenschappelijk-logistische symbolen en extra-logistische of religieus-mythische symbolen. Laatstgenoemde symbolen verwijzen naar een transempirische, mysterieuze werkelijkheid en bezitten een diepere, 'instauratieve' betekenis die niet willekeurig is.

In de taalfilosofie verkent de cursus de verhouding tussen taal en denken. De Middeleeuwse *suppositio*-leer toont hoe een taalteken materieel (de klank) of formeel (verwijzend naar een begrip of een zakelijke realiteit) kan functioneren.

De Sapir-Whorfhypothese stelt dat de cultuurgebonden taal ons denken bepaalt, wat door N. Chomsky gecorrigeerd wordt door te wijzen op universele, creatieve denkstructuren.

Tot slot staat het mentalisme (denken als een immaterieel innerlijk gebeuren) tegenover het linguisticisme (denken als identiek aan het hanteren van een taalsysteem).

3: Modeltheorie en informatieleer

Een model is een begrippelijke, concrete of formele weergave van een object, proces of systeem die als duidingsmiddel dient. De bruikbaarheid van een model steunt op de verzamelingstheoretische begrippen isomorfisme (een punt-voor-punt- of één-éénduidige overeenkomst van elementen en structuren) en homomorfisme (een één-meerduidige of meer-éenduidige structuurovereenkomst).

De cursus onderscheidt drie hoofdsoorten modellen:

- *Empirische (zakelijke) modellen:* concrete, fysieke of sociale representaties (zoals miniatuurmodellen of maquettes).

- *Begrippelijke (conceptuele) modellen:* abstracties van de eerste graad die inhoudelijke inzichten of patronen weergeven (zoals een profielschets of een theoretisch atoommodel.

- *Formele modellen:* abstracties van de tweede graad die puur vormelijk en symbolisch werken als een calculus of rekenstelse.

Daarnaast is het onderscheid tussen *regulatieve* (normatieve/universele) modellen (zoals wiskundige formules in de fysica) en *applicatieve* (concrete/casuïstische) modellen. Zoals Kant opmerkte: regulatieve modellen zonder applicatieve toepassingen zijn leeg, terwijl applicatieve modellen zonder regulatieve regels blind zijn.

Binnen de informatieleer en communicatietheorie wordt een model opgevat als informatie. In het technische communicatiecircuit stuurt een zender via een gecodeerd kanaal een boodschap naar een ontvanger, die deze decodeert of interpreteert.

N. Wiener benadrukt dat informatie een zelfstandige categorie vormt: het is noch materie, noch energie, maar de structuurinhoud die wordt uitgewisseld. Werken we vanuit het kenontologisch begripsrealisme van Peirce en Willmann, dan is de werkelijkheid constitutief 'intelligibel' en bezit zij op zichzelf een ideële, kenbare structuur, waardoor menselijke modellen de werkelijkheid daadwerkelijk kunnen verklaren.

4: Veelduidigheid, onduidbaarheid en de verduidelijkingsmethodiek

Het begrip veelduidigheid (of meerduidigheid) treedt op wanneer één enkelvoudig materieel object (*obiectum materiale*) aanleiding geeft tot een meervoud van formele objecten (*obiecta formalia*) of interpretaties. Zo kan één fysieke boom vanuit biologisch, commercieel, esthetisch, juridisch of wetenschappelijk perspectief telkens een volledig andere betekenis en duiding krijgen. In de psychodiagnostiek uit veelduidigheid zich in projectie: het subject veruitwendigt innerlijke motieven bij het duiden van een prikkel. Ook in de Bijbel en de theologie vervult veelduidigheid een centrale rol, zoals in gelijkenissen of het godsoordeel, waar één situatie diagnostisch de zedelijke instelling van de mens blootlegt.

De cursus behandelt vervolgens het feit van de onduidbaarheid en de oorzaken daarvan:

- *Natuurkundig*: de microfysica kent een fundamenteel indeterminisme; volgens Heisenbergs onzekerheidsbeginsel verandert het waarnemingsproces de toestand van een deeltje, waardoor alleen statistisch rekenen mogelijk is.

- *Biologisch*: het uiterlijk fenotype valt niet noodzakelijk samen met het onderliggende genotype.

- *Menselijk/Psychologisch***:** onduidbaarheid ontstaat bewust (list, strategie, retoriek) of onbewust. S. Freud toonde aan hoe de menselijke psyché en de droom teksten verduisterde via de mechanismen *weglating/verdichting*, *verschuiving* en *omkering*.

Om de onduidbaarheid te overwinnen ontwikkelt de filosofie een verduidelijkingsmethodiek en criteriologie voor waarheid. Waar de fenomenologische scepticus zich strikt beperkt tot het onmiddellijk

waarneembare 'fenomeen', doorbreken andere benaderingen dit via specifieke zekerheidscriteria:

- *Empirische criteria*: directe zintuiglijke waarneming en indirecte getuigenissen of experimenten.
- *Logische criteria:* begripsmatige aanschouwing, redenering en formeel-systematische consistentie.
- *Transempirische criteria*: directe mystieke/sensitieve ervaringen en indirecte religieuze openbaringen.

Het debat tussen de fenomenologie (die de essenties van de verschijnselen intuïtief schouwt) en het structuralisme (dat zoekt naar onbewuste, diepliggende logisch-wiskundige structuren achter het oppervlak) onderstreept dat de verduidelijking van de werkelijkheid vraagt om een gelaagde, interdisciplinaire benadering.